तुरि(री) स्त्री तुर–इन् "इनूषात् कित्" उणा॰ किच्च वा ङीप्। तन्त्रवायस्य काष्ठादिनिर्मिते वयनसाधने (माकु) द्रव्ये "तङ्गटचातुरीतुरीति" नैष॰ तुरीतन्तुसंयोगः जगदीशः २त्वरायुक्तमात्रे। "रुचा न्टपतीव तुर्य्ये" ऋ॰१०।१०६। "तुर्य्ये त्वरमाणायै संभ्रमवत्यै जनतायै" भा॰।

तुरीप त्रि॰ तूर्णमाप्नोति व्याप्नोति तूर्ण+व्याप–क पृषो॰। तूर्णं व्यापके। "तुष्टा तुष्टा तुरीपोऽद्भुत इन्द्राग्नी पुष्टिवर्द्धनी" यजु॰ २१।२०। तुरीपः तूर्णमाप्नोति तुरीपः" वेददी॰। "तत्रस्तुरीपमद्भुतम्" १।१४२।१ "तुरीपं तूर्णं व्यापि" भा॰ मुद्रितपुस्तके तुरीयमिति पाठः मुद्रादोषात् भाष्यव्याख्यादर्शनात् तुरीपपाठस्यैवोचितत्वात्। [अतुरीयीत्।

तुरीय गतौ भ्वा॰सक॰सेट् गतिकर्म्मसु निघण्टुः। तुरीयति

तुरीय त्रि॰ तुरीय–अच् चतुर्णां पूरणः चतुर+क आद्यलोपश्च। १गतियुक्ते २चतुर्णां पूरणे च। ३तारके। "तनस्तुरीयमध पोषयित्नुः" ऋ॰२।४।८। "तुरीयं तारकम्" भा॰। "गुहा त्रीणि निहितानेङ्गयन्ति" "तुरीयं वाचो मनुष्या वदन्ति" ऋ॰१।१६४।४५। अस्यार्थः भाष्ये बहुधा मतभेदेन दर्शितः किन्तु वैखरीरूपा वाक् चतुर्थीति निष्कृष्टार्थः तथा हि

"परा पश्यन्ती मध्यमा वैखरीति चत्वारि। एकैव नादात्मिका वाक् मूलाधाराद्उदिता सती परेत्युच्यते। नादस्य च सूक्ष्मत्वेन दुर्निरूपत्वात् सैव हृदयगामिनी पश्यन्तीत्युच्यते योगिभिर्द्रष्टुं शक्यत्वात्। सैव बुद्धिं गता विवर्त्तां प्राप्ता मध्यमेत्युच्यते मध्ये हृदयाख्ये उदीयमानत्वात् मध्यमायाः। अथ यदा सैव वक्त्रे स्थिता तालोष्ठादिव्यापारेण बहिर्निर्गच्छति तदा वैखरीत्युच्यते एवं चत्वारि वाचः पदानि परिमितानि। मनीषिणो मनसः स्वामिनः स्वाधीनमनस्का ब्राह्मणा वाचोऽस्य शब्दब्रह्मणोऽधिगन्तारो योगिनः पदानि चत्वारि पदानि विदुः। जानन्ति। तेषु मध्ये त्रीणि परादीनि गुहानिहितानि हृदयान्तर्वर्त्तित्वात्। तुरीयं तु पदं वैखरीसंज्ञकं मनुष्याः सर्वे वदन्ति। ४सर्वाधारभूतेऽनुपहितचैतन्ये परब्रह्मणि "वनश्चतदवच्छिन्नाकाशयोर्जलाशयजलतद्गतप्रतिबिम्बाकाशयोर्वा आधारानुपहिताकाशवदनयोरज्ञानतदुपहितचैतन्ययोराधारभूतं यदनुपहितचैतन्यं तत् तुरीयमित्युच्यते" वेदान्तसा॰। आधारश्चासौ अनुपहितश्चासौ आकाशश्च स तथा तद्वदिति यावत्। यद्यप्याकाशस्य वनाश्रयत्वं जलाश्रयत्व वा नास्ति तदनारम्भकत्वात् तथाप्याकाशमन्तरेण तयोः स्थित्यनुपपत्तेस्तदाधारत्ववचनमिति द्रष्टव्यम्। अस्य चैतन्यस्य तुरीयत्वं विश्वतैजसप्राज्ञापेक्षया द्रष्टव्यम्। "शिवमद्वैतं तुरीयं मन्यन्ते" वेदान्तसारश्रुतिः

"तुरीयो यज्ञो यत्र हव्यमिति"। यजु॰१७। ५७ तुरीयः चतुर्थः "आदौ यजुर्जपः ततोहोत्रा ऋचां पठनम् ब्रह्मणोऽप्रतिरथजपः एवं च तुरीयोहोमः तथा च श्रुतिः "अध्वर्युः पुरस्ताद्यजूंषि जपति होता पश्चादृचोऽन्वाह ब्रह्मा दक्षिणतोऽप्रतिरथं जपत्येष एव तुरीयो यज्ञ" इति वेददी॰। "तुरीयः ब्रह्महत्यायाः क्षत्रियस्य वधे स्थितः" मनुः स्वार्थे क। तदर्थे। "भगिन्यश्च निजादशात् दत्त्वांशन्तु तुरीयकम्" याज्ञ॰।

तुरीयवर्ण पु॰ कर्म्म॰। शूद्रे हला॰।

तुरुष्क पु॰ तुर–उषिक् स्वार्थे क इसुसोरिति षत्वम्। १गन्धद्रव्यभेदे (शिलारस) अमरः।२म्लेच्छजातिभेदे मेदि॰ ३पारसभाषाभेदे च हेमच॰ ४श्रीवासवृक्षे विश्वः।

तुर्फरी त्रि॰ टफ–हिंसायाम् बा॰ अरि। हन्तरि।

"सृण्येव जर्भरी तुर्फरीतू नैतोशेव तुर्फरी पर्फरीका" ऋ॰ १०।१०६।६ "टफ टम्फ हिंसायाम्। अस्मात्तृजन्तस्य तुर्फरीतारावित्यस्य पृषोदरादित्वाद्वर्णविकारः। यद्वास्माद्वाहुलकादौणादिकोऽरीतुप्रत्ययः। उक्तं चात्र नि॰ १२।५।"द्विविधा सृणिर्भवति भर्त्ता च हन्ता च तथा त्रिनौ चापि भर्त्तारौ जर्भरी भर्त्तारावित्यर्थस्तुर्फरीतू हन्तारावित्यादि। जर्भरिशब्दे २०६२ पृ॰ दृश्यम्।

तुर्फरीतु त्रि॰ टफ–बा॰ अरीतु पृषो॰। हन्तरि तुर्फरीशब्दे दृश्यम्।

तुर्य्य त्रि॰ चतुर+पूरणे यत् च भागस्य लोपः। चतुर्थे। "एक एवेश्वरस्तुर्य्यः भगवान् स्वाश्रयः परः" भाग॰६।५।१२। "तुर्य्यशब्दस्य वा एकदेशिसमासः तुर्य्यं भिक्षायाः तुर्य्यभिक्षा पक्षे षष्ठीसमासः भिक्षातुर्य्यम्।

तुर्य्यगोल पु॰ सि॰। "दलीकृतं चक्रमुशन्ति चापं कोदण्डखण्डं खलु तुर्य्यगोलम्" शि॰उक्ते कालज्ञानार्थे यन्त्रभेदे

तुर्य्यवाह पु॰ तुर्य्यं चतुर्थं वर्षं वहति वह–णिच्। चतुर्वर्षे पशौ। "तुर्य्यवाट् वयोऽनुष्टुप्छन्दः" यजु॰१४।१८ "तुर्य्यवाट् तुर्य्यं चतुर्थं वर्षं वहतीति पशुः अनुष्टुप् छन्दो भूत्वोत्क्रान्तं तुर्य्यवाहं पशुं प्रजापतिर्वयसाऽग्रहीत्। तुर्य्यवाहं वयसाग्रोदनुष्टुप्भूत्वा तुर्य्यवाह उच्चक्रमुरिति" शत॰ ब्रा॰ ८।२।४।१५ श्रुतेः" वेददी॰।